

Отримано: 12 червня 2017 р.

Прорецензовано: 19 червня 2017 р.

Прийнято до друку: 27 червня 2017 р.

anna_mazuruk@ukr.net

DOI: 10.25264/2311-5149-2017-5(33)-102-107

Мазурук Г. І. До питання про сутність страхового сектора / Г. І. Мазурук // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»: науковий журнал. – Острог: Вид-во НУ«ОА», червень 2017. – № 5(33). – С. 102–107.

УДК: 368.023:338.46](447)

JEL-класифікація: G 22

Мазурук Ганна Іванівна,

аспірантка 1-го року навчання кафедри банківського і страхового бізнесу, Львівський університет імені Івана Франка

ДО ПИТАННЯ ПРО СУТНІСТЬ СТРАХОВОГО СЕКТОРА

У статті на основі аналізу наукових джерел теоретично обґрунтовано сутність страхового сектора для розвитку економіки країни. Досліджено етимологію слів «ринок», «система», «сектор» та здійснено оцінку наявного понятійно-категоріального апарату страхової науки, зокрема пояснено терміни «страховий ринок», «страхова система», «страховий сектор». Визначено основні відмінності в цих поняттях: страховий ринок – це місце взаємодії його учасників щодо купівлі-продажу страхових послуг; страхова система – це сукупність взаємопов'язаних елементів, які утворюють цілісність та характеризуються однаковими ознаками; страховий сектор містить у собі всі установи, які прямо чи опосередковано займаються страховою діяльністю. Це страхові компанії, перестрахові компанії, страхові пули та страхові посередники. Обґрунтовано класифікаційні ознаки та види страхового сектора – територіальна, галузева, інституційна, напрями розвитку. Подальші теоретичні напрацювання мають спрямовуватися на визначення ознак та особливостей оцінювання страхового сектора із урахуванням сучасних тенденцій його розвитку.

Ключові слова: *страховий ринок, страхова система, страховий сектор, учасники страхового сектора, структура страхового сектора.*

Мазурук Анна Іванівна,

аспірантка 1-го года обучения кафедры банковского и страхового бизнеса, Львовский университет имени Ивана Франко

К ВОПРОСУ О СУЩНОСТИ СТРАХОВОГО СЕКТОРА

В статье на основе анализа научных источников теоретически обосновано сущность страхового сектора для развития экономики страны. Исследована этимология слов «рынок», «система», «сектор» и осуществлена оценка существующего понятийно-категориального аппарата страховой науки, в частности объяснено понятие «страховой рынок», «страховая система», «страховой сектор». Определены основные различия в этих понятиях: страховой рынок – это место взаимодействия участников по купле-продаже страховых услуг; страховая система – это совокупность взаимосвязанных элементов, которые образуют целостность и характеризуются одинаковыми признаками; страховой сектор включает в себя все учреждения, которые прямо или косвенно занимаются страховой деятельностью. Это страховые компании, перестраховочные компании, страховые пулы и страховые посредники. Обоснованы классификационные признаки и виды страхового сектора – территориальная, отраслевая, институциональная, направления развития. Дальнейшие теоретические разработки должны быть направлены на определение признаков и особенностей оценки страхового сектора с учетом современных тенденций его развития.

Ключевые слова: *страховой рынок, страховая система, страховой сектор, участники страхового сектора, структура страхового сектора.*

Ganna Mazuruk,

First year postgraduate student at the department of bank and insurance business, Ivan Franko National University of Lviv

ON THE ESSENCE OF THE INSURANCE SECTOR

In the article on the basis of scientific sources analysis the author theoretically substantiated the essence of the insurance sector for the country's economy development. The etymology of the words «market», «system», «sector» and the evaluation of the existing conceptual categorical apparatus of insurance science are explored, in particular, the concepts «insurance market», «insurance system», «insurance sector» are explained. The main differences in these concepts are defined: the insurance market is a place of interaction of its participants with the sale and purchase of insurance services; insurance system is a set of interrelated elements that form the integrity and are characterized by the same signs; the insurance sector includes all institutions that directly or indirectly engage in insurance activities. These are insurance companies, reinsurance companies, insurance pools and insurance intermediaries. The classification signs and types of the insurance sector are territorial, branch, institutional, directions of development are grounded. Further theoretical developments should aim at identifying the features and characteristics of the insurance sector's assessment, taking into account the current trends in its development.

Key words: *insurance market, insurance system, insurance sector, participants of the insurance sector, the structure of the insurance sector.*

Постановка проблеми. В умовах світової ринкової економіки для кожної країни важливим показником розвитку та інтеграції її економіки є функціонування страхового сектора, який дозволяє оцінити як економічний розвиток країни, так і забезпеченість населення. Страховий сектор сприяє акумуляції великих обсягів капіталів у довгостроковому періоді, а також допомагає населенню досягнути стабільності та впевненості. Його вагома соціально-економічна, інвестиційна та безпекова роль для країни загалом та окремого громадянина зокрема, зумовлює та актуалізує теоретичні напрацювання. З огляду на це, постає необхідність у глибоких теоретичних дослідженнях щодо сутності та складових страхового сектора в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній науці такі поняття як «страховий ринок», «страхова система», «страховий сектор» практично не відокремлюють, а ототожнюють та співставляють. Зокрема, такі вчені як В. Д. Базилевич, М. М. Сухорукова, М. Я. Шимінова, В. М. Фурман та інші у своїх працях розкривають сутність страхового ринку. Такі науковці як Н. В. Ткаченко, В. М. Ручкіна, В. Г. Баранова та інші у своїх роботах проаналізували поняття «страхова система». Вивчення наукового добробку вітчизняних та іноземних науковців сприяє формуванню нових знань та теорій щодо функціонування страхового сектора в Україні. У сучасній науці немає окремих ґрунтовних досліджень щодо визначення сутності поняття «страховий сектор».

Мета і завдання дослідження. Метою статті є теоретичне обґрунтування сутності страхового сектора, учасників та його структури. Для досягнення цієї мети визначено такі завдання: дослідити етимологію слів «ринок», «система», «сектор»; здійснити оцінку тлумачень «страховий ринок», «страхова система», «страховий сектор» у вітчизняній науці; обґрунтувати авторське пояснення поняттю «страховий сектор», виділити його учасників.

Виклад основного матеріалу. В українській науці використовують такі поняття як «страховий ринок», «страхова система», «страхова сфера» та «страховий сектор», водночас найбільш дослідженим є поняття «страховий ринок». Розглянемо його детальніше, щоб надалі дати визначення поняттю «страховий сектор».

В економічних тлумачних словниках поняття «ринок» пояснюють так: ринок – система товарно-грошових відносин у сфері обміну, що сприяє реалізації товарів та послуг [20].

В Україні поняття «страховий ринок» використовують у науці і на практиці дуже часто, однак існує безліч розбіжностей у його трактуванні. О. М. Сукач та Л. А. Сарана визначають, що страховий ринок є певною сферою грошових відносин, у якій об'єктом купівлі-продажу є страхові послуги. Узагальнення теоретичних аспектів дослідження страхового ринку дозволило визначити його як економічну систему, що регулюється співвідношенням попиту на страхові послуги й пропозицією страхового захисту [16]. Таке визначення розкриває характер відносин на страховому ринку.

На думку М. М. Сухорукова, «страховий ринок – це окрема сфера послуг і специфічних соціально-економічних відносин, що містить у собі сукупність структурно пов'язаних між собою продавців і покупців страхових послуг (страхових продуктів), а також інших учасників страхових відносин, інтереси, потреби і діяльність яких реалізуються згідно з певними правилами і регулюються концепціями контролю, що поділяються учасниками страхових відносин» [5, с. 209]. У цьому визначенні страховий ринок є сферою послуг і соціально-економічною категорією.

М. Я. Шимінова стверджує, що «страховий ринок – це система економічних відносин, яка складає сферу діяльності страховиків і перестраховальників у певній країні, групі держав і в міжнародному масштабі з надання відповідних страхових послуг страхувальникам» [6]. Характеристикою такого визначення є зачислення до страхового ринку окремо перестраховальників.

В. Д. Базилевич пояснює страховий ринок як складну багатофакторну, динамічну, відповідним чином структуровану систему економічних відносин, що виникають із приводу забезпечення потреби у страховому захисті [15]. Це визначення не розкриває хто є учасниками системи і як ринок є системою. О. О. Гаманкова визначає страховий ринок як цілісне утворення, що не може бути повністю зарахований до ринку фінансових послуг, оскільки та його частина, що пов'язана із торгівлею страховими капіталами, перебуває поза межами ринку фінансових послуг, вона належить до фінансового ринку [3]. Таке трактування дозволяє визначити місце страхового ринку в економіці – як частину ринку фінансових послуг та фінансового ринку.

В. М. Фурман визначає: «страховий ринок як систему стійких економічних відносин між покупцями, посередниками і продавцями, пов'язаних із формуванням попиту, пропозиції та ціни на прямий страховий ризик і перестраховання, які матеріалізуються у страхових, перестраховальних і супутніх послугах у певній країні, групі країн чи міжнародному масштабі, що піддається регулюванню [21, с. 116]. Погоджуємось із думкою, що з позиції інституціональної теорії та узагальнюючи погляди вчених, страховий ринок можна охарактеризувати як сукупність різноманітних інститутів і механізмів, спрямованих на зниження втрат учасників страхового ринку [16]. Таке визначення дозволяє нам розглянути страховий ринок у широкому значенні.

Дослідивши думки та різні трактування вчених, ми вважаємо, що страховий ринок – це місце взаємодії між покупцями та продавцями, у результаті чого формуються попит, пропозиція та ціни на страхові послуги, а також здійснюється купівля-продаж страхових капіталів у межах однієї країни і на міжнародному рівні. Деякі вчені ототожнюють поняття «страховий ринок» та «ринок страхових послуг», даючи їм однакові визначення. Зрозуміло, якщо розглядати ці терміни за такого підходу як ми використали, то ототожнювати поняття «страховий ринок» і «ринок страхових послуг» не можна, тому що перше ширше за друге.

Також у вітчизняній науці трапляється поняття «страхова індустрія». На думку вчених, «страхова індустрія – це економічний простір або система, яка керується співвідношенням попиту покупців – страхувальників і пропозиції продавців – страховиків для забезпечення майнових інтересів застрахованих чи вигодонабувачів (трегів осіб)» [19, с. 9]. Таке пояснення, на нашу думку, розкриває сутність поняття «страховий ринок».

Страховий ринок, як і будь-який інший ринок, не може повноцінно діяти без своїх учасників, яких можна поділити на прямих та учасників інфраструктури. До першої категорії ми відносимо страховиків та страхувальників, перестраховиків та перестраховальників. Учасниками інфраструктури страхового ринку є посередники (страхові агенти та брокери), актуарії, аджастери, сюрвейери, вигодонабувачі, застраховані особи тощо. За економічною ознакою основними суб'єктами на страховому ринку є: домашні господарства, суб'єкти господарювання, держава, фінансові посередники.

У разі недостатньо великих обсягів здійснення страхової діяльності ключову роль у регулюванні страхового ринку відіграє держава. Проте з розвитком страхового ринку держава втрачає контроль та намагається передати частину своїх контрольованих функцій саморегульвним організаціям, які об'єднують професійних учасників страхового ринку. До того ж, цілі страховиків та держави збігаються, які полягають у захисті інтересів учасників ринку, встановленні та контролі за дотриманням визначених принципів поведінки на страховому ринку.

Особливою формою об'єднання страховиків є страхові пули, які створюються для спільного страхування визначених ризиків (катастрофічних та малоймовірних) на умовах солідарної відповідальності між її учасниками [14, с. 52].

Таким чином, страховий ринок – це така сукупність його учасників, які взаємодіють між собою для задоволення своїх потреб.

Нечасто в науковій літературі використовують і пояснюють поняття «страхова система» і «страхова сфера». Найчастіше систему пояснюють як сукупність елементів, певним чином пов'язаних і взаємодіючих між собою для виконання заданих цільових функцій; об'єкт, який характеризується складом елементів, структурою їх зв'язків, параметрами і має хоча б один вхід і один вихід, які забезпечують зв'язок із зовнішнім середовищем, що характеризується законами поведінки і змінює поведінку при надходженні керуючих впливів [7].

Питання щодо визначення сутності страхової системи не менш дискусійне, ніж зміст, ознаки і функції самого страхування. У науковій економічній та фінансовій літературі неправильно є підміна понять «страхова система», «система страхування». Розглянемо деякі визначення.

У вітчизняній економічній науці найчастіше страхування тлумачать як систему, яка складається з трьох підсистем: комерційне (госпрозрахункове) обов'язкове і добровільне страхування, державне загальнообов'язкове (негоспрозрахункове) соціальне страхування, нагромаджувальне (госпрозрахункове) пенсійне страхування [22, с. 9–10].

У монографії «Менеджмент страхування» вітчизняний науковець визначає основи побудови «ефективної власної національної системи страхування» [11, с. 33], «страхової системи на ринкових засадах» [11, с. 36]. Але автор ніяк не пояснює ці поняття, а швидше їх ототожнює. Водночас, пояснюючи і виділяючи перешкоди в розвитку ринків страхових послуг країн із перехідною економікою, відзначає, що ці перешкоди значною мірою вплинули на внутрішнє середовище розвитку і функціонування страхової системи і наклали свій негативний відбиток на хід реформи ринків страхових послуг у країнах із перехідною економікою [11, с. 36–38].

Н. В. Ткаченко у власних дослідженнях використовує поняття «страхова система України», але не дає жодного тлумачення, зазначаючи лише, що «в умовах процесу фінансової глобалізації економічне зростання будь-якої країни неможливе без створення страхової системи, яка ефективно функціонує» [17, с. 115].

В авторефераті «Система страхування в країнах перехідної економіки: структура, механізм функціонування, тенденції» його автор, Ручкіна В.М. не відокремлює поняття «система страхування» та «страхова система», використовуючи їх як синоніми. Розкриваючи сутність системи страхування, пропонує її складові: базовим компонентом системи страхування, на думку дисертанта, є страховий ринок [10, с. 6]. «Страхова система має можливість інтегруватися в наднаціональні страхові системи» [10, с. 7].

В. Г. Баранова у своїй монографії «Фінансовий механізм функціонування страхової системи» пояснює страхову систему як організаційно та юридично оформлену систему економічних відносин, що

мають специфічний замкнений характер, із перерозподілу грошових ресурсів із метою надання страхового захисту за ризиками, які визнані суспільством як такі [1, с. 54]. Проводячи класифікацію страхової системи за різними ознаками, відносить за ознакою принципи організації, підсистему соціального страхування і надалі проводить аналіз певного аспекту. Соціальне страхування характеризується зовсім іншими ознаками, його виконують не страхові компанії, а інші учасники – фонди соціального страхування. Таким чином, до страхової системи належать різні учасники, які не мають спільних ознак, що їх характеризують. Це твердження є помилковим і суперечить поняттю система.

На нашу думку, найточнішим є таке визначення: страхова система – сукупність усіх страхових компаній, що здійснюють діяльність у певному економічному середовищі, в певній країні та в певний історичний період часу. Сукупність страхових компаній трактується не лише як сукупність страхових компаній, а також і страхових компаній з іноземним капіталом, філій страховиків-нерезидентів, перестрахових компаній, товариств взаємного страхування.

Таким чином, страхова система не є звичайною сукупністю окремих елементів. З одного боку, це сукупність взаємопов'язаних елементів, що мають спільні ознаки, а з другого – це поєднання складових, які мають доволі суттєві відмінності в організації й функціонуванні: ризикові страхові компанії, страхові компанії життя, перестрахові компанії, товариства взаємного страхування.

Отже, страхова система об'єднує та містить у собі всі страхові компанії різної організаційно-правової форми, у результаті здійснення взаємодії між якими можна досягти загальнонаціональних інтересів щодо страхового захисту. Тому потрібно забезпечувати як найкращі умови щодо функціонування та взаємодії між елементами системи, які утворюють спільну структуру з метою підвищення економічного зростання.

Мало вивченим вітчизняною наукою є поняття «страховий сектор». Із латинської мови «сектор» означає «той, що розсікає». У літературі існує безліч його визначень. Тлумачний словник української мови трактує це поняття так: сектор – 1) частина круга, обмежена дугою і двома радіусами; 2) ділянка, обмежена радіальними лініями; 3) відділ в установі або організації з певною спеціалізацією; 4) сфера народного господарства, що має певні економічні та соціальні ознаки [18].

Короткий тлумачний словник української мови пояснює так: сектор – це частина якоїсь площі, ділянки, район [8]. Великий тлумачний словник української мови дає таке визначення: сектор – це складова частина чого-небудь [2]. У словнику іншомовних слів: тлумачення, словотворення та слововживання поданих: сектор як галузь економіки, господарської діяльності [13]. Енциклопедія бізнесмена, економіста, менеджера виділяє такі сектори: сектор державний – частина економіки, що керується і контролюється державними органами, перебуває у власності держави. Сектор економіки – значна частина економіки. Сектор приватний – економічні об'єкти, що перебувають у приватній власності, належать приватному капіталу [4]. Фінансово-економічний словник дає визначення «сектор економіки» як частину народного господарства, яка має певні економічні та соціальні ознаки і може базуватися на одному або кількох соціально-економічних укладах [20].

Аналіз літературних джерел показав, що більше використовують і вивчають поняття «фінансовий сектор». У деяких випадках використовують поняття «сектор фінансових корпорацій», який містить у собі резидента корпорацій та квазікорпорації, що зайняті фінансовим посередництвом та іншими пов'язаними з ними фінансовими послугами на комерційній основі. Фінансовий сектор (сектор фінансових корпорацій) містить такі основні сектори та півсектори [9]:

- центральний банк;
- інші депозитні корпорації;
- інші фінансові корпорації, до складу яких входять страхові корпорації і пенсійні фонди, інші фінансові посередники.

Фінансовий сектор – це набір інститутів, інструментів і законодавчої бази, що дають змогу укладання угод у формі взяття й погашення боргів, тобто надання кредитів [12].

Розглянувши поняття, що стосуються страхування, ринку, системи, сектора та узагальнивши і проаналізувавши їх, ми можемо зробити такі висновки: страховий сектор – це галузь економіки, яка має певні ознаки; страховий сектор – це частина фінансового сектора; страховий сектор – сукупність функціонально пов'язаних елементів, які задовільняють потребу у страховому захисті.

Отже, страховий сектор – це галузь економіки, яка містить такі небанківські фінансово-кредитні установи, що займаються страховою та перестраховою діяльністю, а також опосередковано до неї залучаються.

Страховий сектор формують страхові компанії (страхові компанії ризикові, страхові компанії життя), перестрахові компанії, страхові пули (об'єднання страхових компаній для страхування великих ризиків) та страхові посередники (агенти, брокери).

Тепер ми можемо чітко простежити відмінності між страховим ринком, страховою системою та страховим сектором. Страховий ринок – це відносини, які виникають у процесі купівлі-продажу страхових

послуг між його учасниками, а саме: клієнтами, страховими компаніями, страховими посередниками, їхніми об'єднаннями, державою та іншими. Страхова система – це сукупність взаємопов'язаних елементів, а саме: сукупність лише страхових компаній різних (страхові компанії ризикові, страхові компанії життя), перестрахові компанії, страхові пули. Страховий сектор – це частина національної економіки, фінансового сектора, який формує ВВП країни.

Визначивши сутність страхового сектора, пропонуємо розглядати його структуру за такими класифікаційними ознаками як територіальний поділ, інституційний, галузевий та за напрямками розвитку.

За територіальною ознакою страховий сектор можна поділити на регіональний, національний та світовий. Регіональний страховий сектор містить у собі розподіл національного страхового сектора на менші сектори за територією охоплення для покращення його дослідження і моніторингу.

Інституційна структура страхового сектора виділяє страховий сектор державний – частина страхового сектора, яка створюється державними страховими підприємницькими структурами; страховий сектор ринковий – під сектор страхового сектора, що формується недержавними підприємницькими структурами, держава не бере безпосередньо участі, а її вплив є опосередкованим.

Галузева структура страхового сектора представлена особистим, майновим страховим сектором та страховим сектором відповідальності. Особливістю галузевої структури страхового сектора України, полягає в тому, що кожен із цих секторів має свою внутрішню структуру, елементи якої формують сегменти страхового сектора загалом.

Страховий сектор можна класифікувати за напрямками розвитку на екстенсивний (передбачає швидке зростання кількості страхових компаній із невисоким рівнем платоспроможності та звуженим асортиментом страхових послуг) та інтенсивний (передбачає укрупнення страховиків, збільшення власного капіталу, покращення фінансового стану, розширення асортименту страхових послуг).

Висновки. Отже, формування основних понять та категорій страхової науки відбувається у процесі розвитку страхових відносин, удосконалення страхових послуг та підвищення ефективності роботи безпосередньо страхових компаній як в Україні, так і у світі. Відомі вчені вивчають та пояснюють різні поняття, використовуючи власні методологічні підходи. Найскладнішим є пояснення понять «страховий ринок», «страхова система», «страховий сектор». Основна відмінність у цих визначеннях полягає у структурі учасників, які формують як страховий ринок та страхову систему, так і страховий сектор. Подальший розвиток страхових відносин вимагатиме від науки сучасних розробок та досліджень щодо впливу глобалізації на функціонування страхового сектора, а також визначення основних його ознак та особливостей.

Література:

1. Баранова В. Г. Фінансовий механізм функціонування страхової системи / В. Г. Баранова. – Одеса : Видавництво «ВМВ», 2009. – 380 с.
2. Великий тлумачний словник української мови / Упоряд. Т. В. Ковальова; Худож.-оформлювач Б. П. Бублик. – Харків; Фоліо, 2005. – 767 с. – (Б-ка держ. мови).
3. Гаманкова О. О. Ринок страхових послуг України : теорія, методологія, практика: монографія / О. О. Гаманкова. – К. : КНЕУ, 2009. – 283 с.
4. Енциклопедія бізнесмена економіста менеджера / За ред. Романа Дяківа. – Київ : Міжнародна економічна фундація, 2000. – 703 с.
5. Журавка О. С. Економічний зміст понять, що характеризують страховий ринок та його структуру / О. С. Журавка // Вісник університету банківської справи національного банку України. – 2009. – № 3. – С. 208–211.
6. Ляшенко С. С. Страхування вкладів фізичних осіб / С. С. Ляшенко // Вісник НБУ. – 1997. – № 3. – С. 21–22.
7. Коваленко І. І. Вступ до системного аналізу [Електронний ресурс] / І. І. Коваленко, П. І. Бідюк, О. П. Гожий. – Режим доступу до ресурсу : lib.chdu.edu.ua/pdf/posibnuku/199/4.pdf.
8. Короткий тлумачний словник української мови : Близько 7000 слів / За ред. Д. Г. Гринчишина. – К. : Вид. центр «Просвіта», 2004. – 608 с.
9. Кремень В. М. Фінансова статистика [Електронний ресурс] / В. М. Кремень, О. І. Кремень. – Режим доступу до ресурсу : pidruchniki.com/1584072062657/statistika/finansova_statistira.
10. Ручкіна В. М. Система страхування в країнах перехідної економіки : структура, механізм функціонування, тенденції : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. економ. наук : спец. 08.00.01 «Економічна теорія та історія економічної думки» / В. М. Ручкіна. – Д., 2007. – 20 с.
11. Самойловський А. Л. Менеджмент страхування : [монографія] / А. Л. Самойловський. – К. : Видавничий дім «Корпорація», 2007. – 318 с.
12. Скрипниченко О. В. Фінансова система і фінансовий сектор [Електронний ресурс] / О. В. Скрипниченко. – Режим доступу до ресурсу : www.rusnauka.com/30_NIEK_2011/Economics/3_95745.doc.htm.
13. Словник іншомовних слів : тлумачення, словотворення та слововживання / С. П. Бирик, Г. М. Сюта; за ред. С. Я. Єрмоленко. – Харків : Прапор, 2012. – 623 с.

14. Страховий і перестраховий ринки в епоху глобалізації : монографія / [Кольменко О. В., Козьменко С. М., Васильєва Т. А. та ін.]. – Суми : Університетська книга, 2011. – 388 с.
15. Страхові послуги : підручник [у 2 ч. Ч. 1] / В. Д. Базилевич, Р. В. Пікус, Н. В. Приказюк та ін., за ред. В. Д. Базилевича. – К. : Логос, 2014. – 496 с.
16. Сукач О. М. Страховий ринок України: сучасні реалії та перспективи / О. М. Сукач, Л. А. Сарана // Вісник Східноєвропейського університету економіки і менеджменту. – 2016. – № 1 (20). – С. 106–113.
17. Ткаченко Н. В. Вплив іноземного капіталу на розвиток страхової системи України / Н. В. Ткаченко // Фінанси України. – 2007. – № 6. – С. 115–121.
18. Тлумачний словник української мови. 20000 слів і словосполучень / укл. Н. Кусайкіна, Ю. Цибульник. – Харків : Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2013. – 608 с.
19. Филонюк А. Ф. Страховая индустрия Украины : стратегия развития / А. Ф. Филонюк, А. Н. Залетов. – К. : Международная агенция «БИЗОН», 2008. – 448 с. – (Серия «Библиотека страхования»).
20. Фінансово-економічний словник : навчальний посібник / С. В. Бойко, О. М. Загурський, П. І. Юхименко та ін. / За заг. ред. П. І. Юхименка. – Біла Церква : Білоцерківський навчально-науково виробничий комплекс «Освіта», 2012. – 368 с.
21. Фурман В. М. Страхування : теоретичні засади та стратегія розвитку : Монографія / В. М. Фурман. – К. : КНЕУ, 2005. – 296 с.
22. Шумелда Я. П. Страхування : [навчальний посібник] / Я. П. Шумелда. – Видання друге, розширене. – К. : Міжнародна агенція «Бізон», 2007. – 384 с.